

NICU STEINHARDT. EPISTOLE CĂTRE DIASPORA ROMÂNEASCĂ

NICU STEINHARDT. EPISTLES TO ROMANIAN DIASPORA

Irina CIUBOTARU
Universitatea Suceava

Abstract

Nicu Steinhardt (1912-1989) is one of the most energetic and persistent senders and receivers of letters to and from Romanian Diaspora, during the seventh, the eighth, and the ninth decades. He is well known for a permanent and vital need of communication. Having the experience of political incarceration, he perseveres in not submitting to communist ideology and goals. He fortifies his roots in Romanian spirituality and he undertakes the mission to resuscitate and nourish the roots of those who were forced to leave their native culture. The core of his epistles breathes an evident nostalgia for the third decade, when Romania lived, undoubtedly, the enthusiasm of political, cultural and economic freedom.

Key words: Steinhardt, Romanian Diaspora, letters, culture

Cuvinte-cheie: Steinhardt, diaspora românească, scrisori, cultură

Politica totalitară impusă în România, după 1947, conduce la mutații severe și profunde pe toate palierele vieții sociale și individuale. Nivelarea „revoluționară” se produce nediscriminatoriu, în ierarhiile economice, sociale și culturale, manifestându-se ca o consecință a condamnării criteriilor valorice tradiționale, conservatoare, de recunoaștere și evaluare a binelui, frumosului și adevărului. Artizanii și partizanii noilor criterii propun și impun „adevărul” absolut al masei proletare, definitiv altul decât adevărul religios, de exemplu. Binele utopic al *colectivismului* argumentează răul comis asupra individului care nu i se închină. Libertatea utopică, a egalității și a nediferențierii, justifică lagărele de muncă și închisorile politice. În esență, omul „nou” își pierde calitatea fundamentală de persoană, inclusiv în înțelesul religios al cuvântului, nemaifiind purtătorul Duhului, ci parte a unui mecanism angrenat în construirea egalității sociale utopice. Cea mai gravă consecință a acestui proces este anularea grilelor aristocratice de fundamentare a valorii. Educația și cultura își pierd caracterul „nobilitar”, devenind mize și produse „de masă”. *Colectivizarea* cuprinde, practic, esența mutațiilor revoluționare, pe plan social, economic și spiritual. În viziunea lui Nikolai Berdiaev: „Colectivismul nu vrea să recunoască raporturi vii, de la om la om (...). Colectivismul ignoră aproapele, în sensul evanghelic al cuvântului (...). Colectivismul are un caracter antipersonalist; el ignoră valoarea persoanei. În epoca «colectivistă» asistăm la socializarea și colectivizarea nu numai a vieții economice și politice, dar și a conștiinței morale, a gândirii, a activității creatoare; observăm exteriorizarea conștiinței morale, adică transferul ei de la om ca ființă spirituală spre exterior, într-o colectivitate dispunând de organe de autoritate” [1].

O bună parte din intelectualitatea interbelică, educată în spiritul libertății și al valorilor culturale europene, alege să se retragă din fața politicii nivelatoare comuniste. Exilul conduce la dezrădăcinare și supune conștiința unei dureroase tensiuni a apartenenței. În acest context, articolul de față urmărește să surprindă modul în care, printr-o ironie a istoriei, un evreu care își asumă identitatea românească, înrădăcinându-se în cultura română, ajunge să hrănească, printr-un flux asiduu de scrisori, rădăcinile frânte ale românilor exilați. Deceniile șapte, opt și nouă îl arată pe Nicu Steinhardt întreținând o corespondență consistentă, sfidătoare față de autorități, cu prietenii răspândiți în întreaga lume. Corespondența „pariziană” include destinatari precum Monica

Lovinescu, Virgil Ierunca, Sanda și Vlad Stolojan, Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu și fiica sa, Marie-France, George Tomaziu. Inclusiv din postura de monah, Nicolae Steinhardt trimite scrisori către Virgil Nemoianu, aflat în Washington, către Christinel și Mircea Eliade, în Chicago, către Lucian Boz, în Sidney, către Svetlana Paleologu Matta, aflată în Lugano, către Sanda Șora, în München, către fiul lui Constantin Noica, Rafail, în Essex, către Alexandru Ciorănescu, în Santa Cruz de Tenerife. Scrisorile sunt însoțite frecvent de cărți. Nicu Steinhardt îi trimite lui Virgil Ierunca noutăți editoriale pe care acesta, împreună cu Monica Lovinescu, le recenzează la „Europa Liberă”. Pe aceeași filieră, el are acces la publicații occidentale (ca *The Times Literary Supplement* sau *New York Review of Books*) și adună o consistentă bibliotecă „ilicită”, cu nume ca Aleksandr Soljenițin, Vladimir Bukovsky, Nadejda Mandelstam, Aleksandr Zinoviev, Paul Goma, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Mircea Eliade. Douăzeci și unu dintre volumele adunate, în această „bibliotecă de sertar”, de Nicu Steinhardt vor fi confiscate în vara lui 1984, de la Mănăstirea „Sfânta Ana” din Rohia, în urma unui denunț făcut de un scriitor bucureștean. Confruntările violente, traumatizante cu Securitatea nu se rezumă la momentul 1984. Cu doar un an înainte îi fusese interzisă orice corespondență cu diaspora. Prin interpuși, cu un ritm și o consistență mult diminuate de intervenția agresivă a Securității, expedierea și primirea de scrisori vor continua, însă. Care sunt motivațiile unui astfel de schimb epistolar, întreținut cu religiozitate? Cât de multă viață încapă în paginile trimise și primite de la prieteni? Cât de conștientă și eficientă este terapia prin nostalgie, întreținută de Nicu Steinhardt? Ce valoare capătă astăzi, la douăzeci de ani de la căderea comunismului, un astfel de schimb epistolar? Iată o serie de întrebări pentru care studiul de față încearcă doar să deschidă posibilități de răspuns.

Nebănuitul drum către prietenie

Născut în 1912, Nicu Steinhardt beneficiază de o educație temeinică, în spiritul valorilor burgheze. Face studii în particular, la școala „Clementa” și la colegiul „Spiru Haret”. Deceniul patru îl surprinde ca absolvent al Facultății de Drept, din București, doctor în drept constituțional și publicist cu orientare liberală în politică și conservatoare în morală. Evoluția lui Nicu Steinhardt este profund condiționată de raportarea la „generația tânără”, iar deceniul care precede al doilea război mondial constituie o provocare serioasă pentru identitatea sa evreiască. Dincolo de argumentele etnice, tânărul Nicu Steinhardt descoperă și își asumă o serie întreagă de motivații intelectuale, politice și culturale pentru a se poziționa împotriva entuziasmului revoluționar, progresist, de stânga sau de dreapta. Posesor al unei temeinice culturi juridice, el preferă să se poziționeze în descendența lui Prévost-Paradol, François Guizot sau Benjamin Constant, adică să adopte o atitudine sceptică față de socialism și democrație, favorabilă monarhiei constituționale și unui liberalism „aristocratic”, conservator. Articolele și studiile sale din tinerețe sunt expresia unei astfel de atitudini. Rețin, pentru exemplificare, un fragment din documentatul articol „Liberalism”, publicat în *Revista Fundațiilor Regale*, în 1937: „Fără a fi în vreun fel creația liberalismului, sufragiul universal, care îi e dușman, e o instituție funestă pentru civilizație. A produs toate tiraniile, de la comunism la bolșevismul alb, a distrus libertatea. Democrația nu poate fi conservatoarea libertății? Nu. Ea lunecă cu siguranță spre atotputernicie și introduce socialismul. Numai liberalismul e conservator. Pentru că presupune respectul drepturilor minorităților (care în parlamentul englez se bucură de onoruri egale cu ale majorității și e intitulată «opoziția Majestății Sale»), pentru că pune cu mult deasupra voinței majorității un inatacabil drept natural” [2]. Pregătirea intelectuală și profesională, dublată de o doză apreciabilă de luciditate și scepticism, conduce la o capacitate atipică de a diagnostica pericolele incubate în atitudinile radicale, socialiste sau fasciste.

Este firesc ca o astfel de atitudine să justifice și fățișă contrazicere a generației „criterioniste”. De altfel, în 1934, pe Constantin Noica, Mircea Eliade sau Emil Cioran îi parodiase în volumul *În genul... tinerilor*, semnat cu un pseudonim cu „sonoritate” burgheză, preluat din *Caracterele* lui La Bruyère, Antisthius. Nicăieri în scrierile de tinerețe sau de maturitate ale lui Nicu Steinhardt nu apar aluzii la tensiunile generate de statutul său etnic, între intelectuali care

simpatizau cu legionarismul. O motivație ar fi capacitatea sa de a nu dezvolta complexe etnice. Ceea ce acuză el, în anii '30, la generația din care, cronologic, face parte, este ușurința cu care aceasta aderă la ideologii și la programe utopice, hrănindu-se cu iluzia că participarea maselor poate influența decisiv și pozitiv cursul istoriei. În fapt, tocmai istoria va dovedi acestei intelectualități tinere și entuziaste, fără discriminare, că ideologiile de masă conduc la nivelarea spre mediocritate și nu spre superioritate valorică.

În deceniile postbelice, o parte dintre intelectualii importanți pe care Nicu Steinhardt îi abordase parodic se află fie în exil, fie în închisori. Emil Cioran se stabilise în Paris în 1937, Eugen Ionescu, în 1938, Mircea Eliade, în Londra, în 1940. Mircea Vulcănescu murise, în 1952, în închisoare. Nicu Steinhardt este incapabil să se integreze în noile rigori și ierarhii. La recomandarea rudei sale, Beatrice Strelisker, îl vizitează pe Constantin Noica la Câmpulung, unde acesta are domiciliu forțat. În scurtele și ilicitele reveniri în București, filosoful este găzduit în garsoniera în care Nicu Steinhardt locuiește împreună cu tatăl său, Oscar. O consecință imediată a acestei prietenii va fi includerea juristului evreu, în ianuarie 1960, în „lotul mistico-legionar / Noica-Pillat”. Închisoarea este sursa unor transformări spirituale și identitare dramatice. Nicu Steinhardt se convertește la creștinism ortodox (15 martie 1960, închisoarea Jilava) și își asumă întreaga existență prin prisma credinței în mântuire. Convertirea sa este, incontestabil, autentică. Dovada o vor face un parcurs existențial exemplar din perspectiva moralei creștine și o operă a cărei tematică este profund condiționată de înțelegerea creștină a existenței.

Nicu Steinhardt este mărturisitorul și practicantul unei credințe active, a implicării și a participării. În viziunea sa, creștinismul presupune responsabilitatea față de semenii, ancorarea în realitate, diagnosticarea lucidă a acesteia și strădania de a-i contrabalansa deficiențele. „Credința în Dumnezeu îmi pare în deplinul înțeles al cuvântului actul cel mai realist ce poate fi: este acceptarea adevărului și lepădarea iluziilor. De aceea și cere smerenie, de aceea pune biserica atât de mult accentul pe smerenie: nimic nu ne vine mai greu decât de a renunța la închipuiri” [3]. Cultivarea unei legături solide cu intelectualii congeneri sau mai tineri decât el, aflați în exil sau în țară, devine una dintre cele mai „realiste” preocupări ale sale. Este vorba despre o legătură cu dublu efect curativ. Pe de o parte, din România sunt trimise scrisori cu o puternică încărcătură nostalgică, într-o limbă română autentică, adesea încărcată de regionalisme, prin care se dorește alinarea dorului de acel „acasă” al deceniilor interbelice. Pe de altă parte, din străinătate vin scrisori care confirmă recunoașterea apartenenței la spiritualitatea românească. Temele dominante ale acestor epistole sunt cultura, credința, istoria, însă nu sunt neglijate amănuntele vieții cotidiene, care creează impresia clară a comunicării afective, deci a prieteniei. Sutele de epistole trimise de Nicu Steinhardt către diaspora românească sunt dovada implicării sale active în realitate, a dependenței sale de comunicarea cu intelectualitatea exilată. În esență, această sfidare a contextului opresiv comunist este o cale de a conserva doza de libertate vitală pentru orice spirit superior. Acesta este și motivul pentru care, în fiecare dintre scrisori, expeditorul investește responsabilitate, spirit, energie creatoare, afecțiune, așteptări. Entuziasmul pe care îl trăiește Steinhardt când primește un răspuns încărcat cu aceleași sentimente este nelimitat deoarece, în acest fel, omul și scriitorul au confirmarea apartenenței la adevărata elită intelectuală românească.

Stimate Domnule Cioran, Dați-mi voie să vă urez din toată inima, cu umilință și bucurie: Hristos a înviat !

În 1978 și între 1979 și 1980, în urma unor insistente și repetate solicitări de viză, Nicu Steinhardt călătorește în Belgia, Elveția și Franța. La Paris, se întâlnește cu Emil Cioran, Eugen Ionescu, Sanda și Vlad Stolojan, Paul Goma și Virgil Ierunca și locuiește în apartamentul lui Mircea Eliade. Este semnul limpede al reluării legăturii, în cu totul alte tonalități, cu intelectualii pe care îi parodiase în 1934. Relația cu Emil Cioran rămâne cea mai încărcată de contradicții. Principala sursă o reprezintă, evident, raportarea la divinitate. Steinhardt „înțelege” acedia cioraniană, însă nu îi acceptă consecvența proclamare a deicidului. De altfel, în vara lui 1969, când citea *Le mauvais démiurge*, Nicu Steinhardt pune atitudinea lui Emil Cioran pe seama curenților „în vogă” în

Occident și îi scria lui Virgil Ierunca: „La Cioran, firește, e și nițel maniheism, și catarism, și montanism, și, mai ales, marcionism. Anti-creștinismul lui violent și elementar m-a surprins, însă. [...] Atacurile lui C. mi se par nițeluș sumare și de o înverșunare, o dezlănțuire într-un *fortissimo* nejustificat” (mai 1969). „Aș minți dacă n-aș recunoaște că reluarea de către Cioran a lui Celsiu și Iulian în zilele noastre, cu stropi huxleyeni și cibernetici, cu fetidă înverșunare marcionistă, cu ață prea albă ca să fie subtilă de tot, m-a durut puțin. Dar, mă rog, mă rog, lumea e mare, grădina e întinsă, deznădejdea e la libera îndemână a oricui, Hristos doar stă și bate discret la ușă. Deschide cine vrea. DAR ȘI DACĂ DESCHIDE...” (iunie 1969) [4]. Refacerea contactului „uman” cu Cioran, la Paris, în 1980, va conduce la o „bună voință” a apropierii.

„Paris, 29 ianuarie '80

Stimate Domnule Cioran,

Dați-mi voie, înainte de a părăsi Parisul, să vă mulțumesc încă o dată pentru felul în care m-ați primit din nou, mi-ați permis să vă vorbesc cu toată sinceritatea și libertatea, v-ați manifestat simpatia și înțelegerea. Vă sunt infinit de îndatorat – și mă simt emoționat și onorat – pentru această imensă bucurie de a fi văzut stabilindu-se între noi relații situate sub ceea ce eu aș numi Semnul Miracolului și al Fericirii.

Cora Boz, care a petrecut câteva zile la Paris și pe care am întâlnit-o, m-a însărcinat să vă transmit sentimentele ei cele mai bune, recunoștința și afecțiunea sa. Regretă mult că nu a avut timp pentru a vă întâlni.

Mai mult ca niciodată, Parisul m-a fermecat, cucerit, vrăjit; nu resimțisem încă atât de bine frumusețea sa, întărită poate de puternica impresie de fragilitate și vulnerabilitate pe care o emană astăzi Occidentul.

Vă rog să credeți, prea stimate Domn Cioran, că nu vă voi uita, și voi rămâne al dumneavoastră foarte fidel și devotat, N. Steinhardt.” [5]

Răspunsurile trimise de Emil Cioran vor reflecta, spre deosebire de scrierile publicate la Gallimard, empatie și afectivitate. Exemplul de mai jos poate constitui un argument pertinent pentru demontarea presiunilor la care acesta a fost supus, la Paris, în mod constant, cu privire la antisemitismul manifestat în anii '30. Scrisoarea este un răspuns dat stăruitoarelor rugăminți epistolare de a renunța la „atacurile” asupra creștinismului și de a încerca soluția credinței.

„Paris, la 2 august 1981

Dragul meu prieten,

În foarte frumoasa dumneavoastră scrisoare acordați prea multă importanță nimicurilor pe care le-am debitat ici-acolo despre creștinism și, ceea ce e și mai grav, despre Hristos. În realitate, și dumneavoastră o știți foarte bine, sunt un spirit religios, dacă religia presupune o conștiință fără dubiu a golului acestei lumi. Ce mai contează restul, din moment ce știu ce înseamnă a te ruga (și, mai mult, neputința de a o face). Dar vă autorizez să o faceți în locul meu. Fiți indulgent cu această răbufnire de orgoliu, de fapt involuntară, dar cum mâine plec la Engadine, sunt sigur că mi-a fost insufletă din depărtare de însăși stafia lui Nietzsche, care trebuie să mai bântuie pe acolo. Crede în amicitia mea vie. EMC” [6]

Răspunsurile epistolare primite de la Emil Cioran, îi produc monahului de la Rohia entuziasm: „Cât sunt de fericit și de minunat de încrederea și atenția pe care binevoiiți a mi le acorda! Binevoiiți a crede în foarte sincera, adâncă și respectuoasă mea afecțiune.” Steinhardt este conștient de valoarea intelectuală a marelui gânditor și îi prețuiește prietenia. Scrisorile primite de la Paris îi întăresc sentimentul apartenenței la spiritualitatea românească. Și totuși, „izolat” în Maramureș, Părintele Nicolae Steinhardt îndrăznește să îl „certe” politicos, cu delicatețe, pe fiul preotului din Rășinariii Sibiului.

Rohia, 25 noiembrie '83

Stimate Domnule Cioran,

Ciudată mai e viața! Cât de ilogic se împletesc lucrurile!

Dețineți cele două virtuți creștine: umilința și sinceritatea. Și totuși opera dumneavoastră e în esență anticreștină. Ați proslăvit altădată mândria și buna conștiință a civilizatului, faceți de ani de zile apologia defetismului occidental deoarece filozofia dumneavoastră a amărăciunii ce e dacă nu omologarea renunțării și a abandonului? Dacă nu derută și apatie occidentală?

Lipsa de eroism e cea care v-a provocat deunăzi deznădejdea. Și astăzi orice eroism vi se pare stupid și absurd.

Timpul ne joacă feste: iată-mă și pe mine într-o cu totul altă situație față de cea din tinerețe. Mă găsesc, mai mult sau mai puțin, acolo unde ați fost dumneavoastră. Ah! Cât de strâns și picant este jocul! Dar cred că astăzi am dreptate. (Oare nu așa ne manevrează viața, insuflându-ne convingerea că ceilalți greșesc?) Credința, pe care o cunoașteți prea bine, ne dă o poziție strategică avantajoasă: un fel de retragere, de feste Burg unde nimeni și nimic nu poate să pătrundă pentru a produce incertitudine, dezolare și furie.

Ce păcat că imensul dumneavoastră talent și marile dumneavoastră virtuți creștine nu sunt puse în slujba Transfiguratului! Ah! Dacă ați putea, dacă ați vrea să scrieți după exemplul cărții dumneavoastră din anii '30, Transfigurarea Europei! Aparțineți unui popor care nu se lasă ușor păcălit. Nu vă lăsați sedus de indolența (în realitate teleghidată) logică a unora ca Jean Giono, Petra Kelly și alți falsificatori.

An nou bun și fericit. N. Steinhardt

Mă rog pentru dumneavoastră.”

Nicolae Steinhardt rămâne constant în a crede că „la Cioran forma e strălucitoare, inteligența e acută. Gândurile sunt exacerbate, cele ale vechiului scepticism și vechiului ateism (nu agnosticism). Vie și puternică și originală, la el, cred că rămâne opera românească, din tinerețe. Restul e prelucrare și superbă înveșmântare a unor vechi platitudini” [7]. Indirect, el acuză tocmai dezrădăcinarea ca sursă a stării cioraniene de acedia.

Iubite Virgile,

O toamnă caldă, lungă, măreață, tainică stăpânește Bucureștii, iscând amintiri mateine, sadoveniste, țuculescene, cu iz de vin de viață lungă și de paradis general.

Volumul îngrijit de Monica Manu și publicat în 2000, *Dumnezeu în care spui că nu crezi...* *Scrisori către Virgil Ierunca (1967-1983)* reprezintă o fereastră deschisă către o dimensiune aparte a existența intelectualilor români din diaspora și din România. Cartea cuprinde 250 de scrisori trimise de Nicolae Steinhardt către Paris, lui Virgil Ierunca și Monică Lovinescu, între aprilie 1967 și decembrie 1983. Se întrevăd, din scrisorile steinhardtene, preocuparea permanentă a celor doi intelectuali pentru cartea românească, interesul lor pentru fenomenul cultural, generozitatea cu care îi răspund corespondentului lor și solicitărilor de carte străină ale acestuia.

Epistolele către Virgil Ierunca și Monica Lovinescu demonstrează abilitatea lui Nicolae Steinhardt de a plia conținutul și stilul comunicării sale pe așteptările intelectuale și afective ale destinatarilor săi. Din smerenie, evită să insiste asupra unor detalii „mundane” precum accidentul din decembrie 1967 și îndelungata suferință și spitalizare. Din precauție, amintește doar tangențial despre detenție – și aceasta mai ales atunci când rememorează chipuri ale prietenilor deținuți sau când prezintă pe acei foști colegi de celulă, care vor ajunge la Paris – și folosește, în acest scop, un interesant și ironic argou: „provincie”. Nicolae Steinhardt investește, în scrisori, inteligență și suflet. Paginile consistente trimise către Paris cuprind, în special, inedite recenzări ale spectacolelor de teatru din București, ale expozițiilor, ale filmelor și ale cărților citite, fie că sunt noutăți primite din străinătate, fie că sunt noutăți românești. Scriindu-i lui Virgil Ierunca și, mai ales, primind de la acesta răspuns, Nicolae Steinhardt reîntemeiază vecinătatea cu lumea culturală și literară vie, pe care a cunoscut-o direct, în perioada interbelică.

„București, 2 II 1969

Dragul meu,

După un ianuarie cu nămeți, troieni și ger, evocator de ierni patriarhale și vremuri de demult, dar și cu alunecușuri și tot soiul de mizerii, asprimea s-a îndulcit dintr-o dată – iar eu pot din nou umbla fără baston. Bucurie mare într-o viață mică.

Ianuarie ne-a adus și o expoziție de pictură americană contemporană, în care mi-au strălucit Mark Tobey (c'est du zen!) și Pollock. Gigi [Tomaziu, n.n., I.C.] încântat de Kline.

M-au încântat și rândurile lui Mauriac într-un blocnotes, unde spune că s-a întâmpnat să vadă orbii, să audă surzii, să-nvie morții, dar nu s-a văzut vreodată ca proștii sau bătăranii să se tămăduiască de prostie sau bătăranie. Cât este de adevărat! Și ce uriașă forță e prostia! Mie unuia mi se pare mult mai primejdioasă decât răutatea și egală în nocivitate cu afurisita de conștiinciozitate.

Din Festivalul Filmului Britanic am reținut A Man for All Seasons (în care am auzit cutremurătoarea frază a lui Th. More: «I trust I make myself obscure») și Blow Up al lui Antonioni, care mi s-a părut a fi o capodoperă, un film platonician, un Varlaam și Ioasaf al cinematografeiei, tratarea în imagini fauves a neantizării realității aparente (maya) și a trecerii la realitatea nematerială a esențelor [...]

Există nervi de Marin Sorescu (I'm one of his fans) s-a jucat aici pe o scenă, nițel prea burlesc. Le moyen du faire autrement? [...]

Imensa plăcere și cinstire pe care mi-ai făcut-o cu volumele trimise mi-a luminat sărbătorile și mi-a încălzit sufletul. Iar minunata ilustrație cu Întâmpinarea Domnului – îți scriu, de altfel, în ziua de 2 februarie – am înrămat-o și pus-o în fața mesei mele... era să spun de lucru, dar, vai, nu e [...]

Te rog să-i spui duduii Monica din parte-mi că-i sărut mâinile cu drag (îmi îngădui s-o spun pentru că o cunosc de când era micuță) și că-i port și eu, ca atâția alții, cele mai alese sentimente de considerațiune.

Dacă-i vezi pe Sanda și pe Vlad, spune-le, te rog, că tăcerea lor mă doare.

Pe tine, iubite Virgile, dă-mi voie să te îmbrățișez cu adâncă, tainică, neclintită și emoționantă afecțiune.

Ever yours, Nicu.” [5]

Două aspecte generează interes în scrisorile către Virgil Ierunca. Nicolae Steinhardt include, aici, descoperiri, idei, citate și parafrazări care apar (și) în *Jurnalul fericirii*, redactat între 1969 și finalul lui 1971. Prietenul de la Paris devine, în acest mod, un prim receptor al ideilor care punctează evoluția spirituală a „personajului” din autobiografia literară steinhardtiană. Importanța pe care o acordă corespondenței cu Virgil Ierunca este majoră, mai ales în condiția în care acest prim cititor „indirect” este unul de înaltă ținută morală și intelectuală. De altfel, la finalul anilor '70 trimite la Paris ambele variante redactate ale *Jurnalului fericirii*, în speranța publicării, atât în limba franceză, cât și în română. În octombrie 1979, îi scrie, de la mănăstirea benedictină din Chevetogne (Belgia), următoarele rânduri, selectate din același volum epistolar:

„Iubite Virgile,

Dacă cumva, prin vrerea Domnului, nu-mi va fi dat să ajung la Paris, îndrăznesc să te rog a încerca să-mi publici lucrarea. Dorința mea ar fi ca versiunea I să apară tradusă în franțuzește, iar versiunea a II-a în românește. Va fi nevoie de o revizuire atentă a manuscriselor, luând aminte la toate corecturile trimise de mine ulterior lunii august '78 și la adăugiri. Te rog s-o faci tu, dacă vei avea răgazul, răbdarea, bunăvoința.

Cât privește pasajele «Bughi Mambo Rag», n-aș dori să fie publicate, așa cum a propus Monica, în zigzag. Cartea mea n-o văd ca pe o lucrare «modernistă» ori de senzație, ci numai ca o profesiune de credință a unui ovrei care – în anumite biete împrejurări – a iubit pe Domnul Hristos și neamul românesc.

Atât, nimic altceva.

Îți mulțumesc pentru că m-ai înțeles, m-ai ajutat, m-ai ridicat în propriii mei ochi.

Fiți binecuvântați, Monica și tu.”

Un al doilea aspect care atrage atenția, în aceste scrisori, este „atingerea” problematicii raportării a exilaților față de România. Nicolae Steinhardt adoptă adesea un ton nostalgic sau chiar patetic, încercând a surprinde o esență a spiritualității românești, rezistentă la presiuni politice sau mutații ideologice. Scrisorile sale recuperează atmosfera ante- și interbelică, printr-o consecventă invocare a numelor mari din cultura română, dar și prin elogiul făcut spiritualității românești.

„A! nimic nu exprimă mai nostalgic, mai dulce, mai răscolitor, această minune a lumii și a firii care se numește caracterul românesc.” (3 mai 1969)

„Peisajul «paradisului românesc» este al poporului care, singurul, mi se pare că ar face ca Dostoievski, pus în ipotetica situație de a trebui să aleagă între Hristos și adevăr – dacă Hristos și adevărul ar fi două –, ar alege pe Hristos, trăsătură perfect conformă diagnosticurilor puse de Blaga.

Fericiți cei ce s-au născut în acest paradis românesc; cei care l-au privit cu ochi veseli și înlăcrimați; cei în ale căror vine curge sângele șesurilor, dealurilor sau munților natali; dar și cei care l-au simțit și îndrăgît printr-un act, să-i zicem, de voință, mai curând de clarviziune; cei ce l-au iubit, deși spurcați, deși târziu; fericiți cei ce-l poartă în suflet, deși se află departe; cei ce – oriunde, oricând, oricum – nu și-l smulg din lăuntru lor, unde paradisul acesta pământesc și-a pus indelebila pecete.

Patriotismul, dragul meu, l-a definit cel mai grozav Duiliu Zamfirescu când a spus că nu-i judecată, nici prejudecată, ci sentiment.” (3 iunie 1969)

„Dumnezeu m-a învrednicit să am parte de multe daruri. Mă întreb dacă cel mai de preț și, în orice caz, fermecător nu este cel de a-mi fi dat puțința să îndrăgesc fenomenul românesc.

Cu încetul, de-a lungul unor ani numeroși, orbecăind pe meandre ciudate, poticnindu-mă în viroage și hârtoape adânci, ridicându-mă, căzând iar, orbind de-a binelea, surd întâi, apoi deslușind sunetele anevoie, clipind din ochi, bâjbâind, amețit, uluit, apucând-o aiurea, nebănuind nimic, dar totuși presimțind, apoi deodată trăsnet și luminat, îndrăznesc să cred – nebunul și fericitul de mine – că am ajuns să bat la poarta fermecată a splendorii care se numește a simți și a gândi românește.

Nu eu. Nu eu simt și gândesc românește. Iluzia aceasta nu mi-o fac. Dar îmi fac alta, la drept vorbind plin de încredere: că știu că există o simțire și o gândire românească, un cer românesc, un farmec românesc, o minunată dulceață românească, sfâșietor și de necrezut de dulce și de blândă, care ne duce până la porțile paradisului.” (22 martie 1970)

Intenționalitatea artistică din evocarea parcursului biografic este evidentă. Nicolae Steinhardt vrea să emoționeze și să convingă, să atragă solidarizare afectivă, să câștige un răspuns încărcat cu aceeași doză de iubire. Aproximarea față de spiritul românesc este definită ca miracol salvator într-o scrisoare adresată unor exilați tentați, în mod firesc, să privească sceptic rolul sau realitatea unui astfel de sentiment.

Schimbul epistolar cu Virgil Ierunca și Monica Lovinescu este mult diminuat după aprilie 1983. În decembrie, același an, Nicolae Steinhardt trimite o epistolă către Paris, printr-o persoană de încredere, în care își explică „tăcerea”:

„În luna aprilie am fost chemat la Securitate, reținut, îndelung anchetat, surchidit și amenințat pentru motivul că întrețin legături cu un post de radio dușmănos, respectiv cu voi, și vă trimit cărți pe care le folosiți pentru a ponegri statul român și scriitorii săi. Mi s-a pus în față o lege din '71 care într-adevăr, mai mult ori mai puțin, conține prevederi în sensul interzicerii corespondenței și legăturilor. Oricum, mi s-a pus în vedere că orice colet al meu către voi va fi respins. Protestele, stăruințele mele: zadarnice. Amenințări, firește, dar nu ele, ci absoluta concretețea a situației – nu mai puteam folosi poșta – m-a pus în teribil de penibilă situație de a nu vă mai putea expedia cărți.[...]

Din tot sufletul sper că mă înțelegeți și că nu sunteți supărați pe mine. Impresia mea, totuși, e că nițel indispuși sunteți. Ceea ce mă doare mult. Cum, puneți la îndoială dragostea, fidelitatea și devotamentul meu? [...]

Chiar de considerați că am greșit, îndrăznesc să vă aduc aminte – știu, nu-i frumos – că v-am dat și dovezi de atașament deplin. Nu-mi retrageți încrederea, afecțiunea și prietenia voastră; ar fi pentru mine o durere cumplită și o pierdere tare grea. Un călugăr, desigur, n-ar trebui să fie sensibil la asemenea lucruri... Dar îmi mărturisesc slăbiciunea și nevolnicia: mohorât lucru și jalnică suferință ar fi să-mi retrageți amicitia voastră. [...]

Virgile, dragul meu, sfânt cum crezi (ori credeai) tu nu-s, dar nici ticălos – o spun fără rușine. Mai comunică-mi un semn pe unde scurte, spre a înțelege că nu m-ai depărtat, că nu te-ai instrăinat de mine. [...]

Fiți binecuvântați! Iertați! Nu-l dați uitării, nu-i retrageți dragostea voastră lui Nicu.”

Concluzii

Drama exilului se reflectă în drama celor obligați, în „interior”, la izolare. În esență, este vorba despre situația dramatică a acelei părți din intelectualitatea românească ce a fost supusă programatic procesului de exterminare prin separare și tăcere (și aceasta în cazul fericit în care a depășit exterminarea fizică). Cei care se doresc liberi, fie în România, fie în diaspora, continuă să comunice, prin epistole, prin literatură „de sertar”, pe unde scurte. Se confirmă, și în acest fel, valabilitatea definițiilor date libertății, de același Nicolae Steinhardt, în *Jurnalul fericirii*: „Ce rămâne până la urmă pentru asigurarea libertății? Care e chezașul sigur? Numai unul: curajul fizic al indivizilor. [...] Garantul care nu dă greș este doar curajul fizic în fața morții”. „Dacă vrem să fim liberi, nu trebuie să ne fie frică de a muri, asta-i tot”. Deceniile comuniste fac ca acest curaj fizic, real, în fața morții să se manifeste prin curajul de a „cuvânta”. Schimbul epistolar, din care am surprins aici, frânturi, este o curajoasă cale de a restabili, prin „cuvântare”, vecinătatea umană, vecinătatea culturală, apropierea intelectuală și confirmarea, prin ecoul în celălalt, a propriei libertăți spirituale. În scrisori sunt sublimite experiențe culturale, momente de sinceră delicatețe umană, crezuri etice și estetice, viața însăși, cu „măruntele” sale pulsații de fericire sau nenorocire. Rămâne o reală provocare și o misiune morală și culturală recuperarea și valorificarea prin publicare a schimburilor epistolare care, ilicit, au păstrat vie, asemenea unei rețele capilare invizibile, umanitatea unei culturi amenințate cu dezumanizarea.

Bibliografie

1. Berdiaev, N. – *Împărăția Spiritului și împărăția Cezarului*, Editura Amarcord, Timișoara, 1994.
2. Steinhardt, N. – „Liberalism”, în *RFR*, anul IV, nr. 9, 1 sept. 1937, pp. 584-604.
3. Steinhardt, N. – *Jurnalul fericirii. Opere I*, Editura Polirom, Iași, 2008, p. 179.
4. Steinhardt, N. – *Dumnezeu în care spui că nu crezi... Scrisori către Virgil Ierunca (1967-1983)*, Editura Humanitas, București, 2000, pp. 22-24.
5. Ardeleanu, G. – „Acedia și terapiile ei”, în *Observator cultural*, nr. 282, august 2005.
6. Cioran, E. – „Cioran către Steinhardt. Trei scrisori inedite adresate de Cioran Monahului de la Rohia”, în *Foaia românească*, 15 octombrie 2004, p. 12.
7. Sângeorzan, Z. – *Monahul de la Rohia, N. Steinhardt răspunde la 365 de întrebări*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, p. 10.